

Ivan Marović

Novac Romana III. Argira u Arheološkome muzeju u Splitu*

Ivan Marović
HR, 21000 Split
Starčevićeva 24d

UDK: 737.1 : 904 (497.5) "654"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 15. 6. 1996.
Odobreno: 30. 12. 1996.

U spomen Frani Buliću

Ovaj članak obrađuje 59 histamenona bizantskog cara Romana III. Argira iz Numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu. Autor ističe pojavu različitih oblika grafita na velikom broju obrađenog novca. Na isti način upozorava na činjenicu da je velika količina takvoga novca pronađena na području starohrvatske države, te njegovu pojavu objašnjava kao rezultat pojačane gospodarske aktivnosti u toj državi tijekom 11. stoljeća.

Ključne riječi: histamenoni, Roman III. Argir, ostava iz Klobuka, točke u lorosu, grafiti

* Tekst je objavljen na engleskom jeziku, u dva dijela; I. Marović, *The coinage of Romanos III Argiros in the Archaeological Museum in Split*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 87-89, Split 1998, 305-334; I. Marović, *The coinage of Romanos III Argiros in the Archaeological Museum in Split, Catalogue*, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku 90-91, Split 1999, 349-360.

Pojavu velikog broja novca bizantskog cara Romana III. Argira (1028. – 1034.) na području starohrvatske države već je ranije razmatrao Nikola Jakšić, koji je pobrojao sva nalazišta takvoga novca bez obzira je li novac bio sačuvan ili izgubljen.¹ Njegov rad se zasnivao na numizmatičkim podacima iz Arheološkog muzeja u Splitu (u dalnjem tekstu AMS), Arheološkog muzeja u Zagrebu (u dalnjem tekstu AMZ) i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu (u dalnjem tekstu MHAS). U istom tekstu objasnio je prisutnost tolikog broja ovog novca u Hrvatskoj kroz mnogobrojne posjete Konstantinopolju uglednog građanina Zadra po imenu Dobronja, kojega je bizantski car, u ovom slučaju Roman III. Argir, dvaput bogato nagradio. N. Jakšić je smatrao da je taj Dobronja bio „najvjerojatnije isti prokonzul Grgur“²

U istom članku N. Jakšić ističe činjenicu da na istome području na kojem je pronađen novac Romana III. Argira, novac njegovih prethodnika Bazilija II. i Konstantina VIII. koji su vladali više od 50 godina (975.-1028.), nije bio toliko brojan. Kao potvrdu gore navedenog, mogu naznačiti da primjerice u AMS-u, najbogatijem arheološkom muzeju u Hrvatskoj u pogledu bizantskih zlatnika, postoji samo 5 primjeraka novca ovih dvaju careva. Ipak, među brojnim novcem prethodnih vladara, tj. onih iz 10. stoljeća, u Numizmatičkom kabinetu AMS-a postoji 11 solida Konstantina VII. Porfirogeneta. Zastupljenost pojedinih bizantskih careva u navedenom kabinetu može se općenito odrediti kao raznovrsna, posebice ako se u obzir uzmu godine vladavine pojedinih careva. Ovo smatram zanimljivom prilikom za spomenuti da je broj bizantskih zlatnika (solida, tremissisa) u Numizmatičkom kabinetu AMS-a, počevši s Anastazijem (491.-518.) pa sve do Heraklija (610.-641.) znatan: 194 primjerka, ali količina prikupljenog novca odgovara godinama vladavine nekih od vladara. Dakle, postoji 27 primjeraka Anastazija, Justina I. – 11, Justinijana I. – 75, Justinijana II. – 41, Tiberija – 14, Mauricija – 11 i Foke – 6. Postoji samo 8 primjeraka koje su izdali Heraklije i njegovi sinovi. Za njih bi se trebalo naglasiti da je to bilo razdoblje razaranja Salone (oko 636. – 639.) nakon čega život u njezinom centralnom urbanom dijelu nije nikada više obnovljen.

Iz sljedećeg kronološkog razdoblja tijekom kojega su Hrvati stigli na jadransku obalu i iz razdoblja njihove afirmacije s pojmom prvog zapisanog spomena kneza Trpimira (oko 845. – 864.), tj. od Konstansa II. (641. – 668.) do Mihaela III. (842. – 867.), dakle iz razdoblja od 209 godina, kabinet posjeduje ukupan broj od 76 primjeraka. Najbrojniji su oni iz razdoblja Konstantina V. (741. – 775.), njih 48, te Teofila i njegovih sinova (829. – 842.), 17 primjeraka. Carevi čija je vladavina bila kraća od 2 do 7 godina nisu predstavljeni svojim novcem. Također postoje i carevi koji su vladali u duljem razdoblju, poput Lava II. (717.-741.), od kojeg postoji samo jedan primjerak, Konstantina VI. koji je vladao 22 godine, uopće nije zastupljen.

1 Jakšić 1982, str. 173-184, 181.

2 Jakšić 1982, str. 181. Za dodatne podatke o Dobronji – Grguru, vidi str. 180-182 i pripadajuće bilješke.

Postoje 73 primjerka iz razdoblja od Mihaela III., tj. od 867., do Romana III. Argira, razdoblja od 161 godine, od kojih 59 pripada Romunu III. Argiru, sa samo 11 primjeraka Konstantina VII. Porfirogeneta, dok iz primjerice vladavine duge 26 godina (Lav VI.) uopće nema primjeraka. Iz ranije navedenog potpuno je očito da primjerice iz razdoblja Justinijana I. (vladavina od 38 godina) postoji najveća količina zlatnika, što je razumljivo s obzirom na trajanje vladavine. Po broju primjeraka slijedi ga Roman III. Argir (1028. – 1034.) sa 59 komada, što ga izdvaja od ostalih careva.³

Roman III. Argir (1028. – 1034.) odabran je kao nasljednik Konstantina VIII. kao najistaknutiji predstavnik birokratske aristokracije Konstantinopolja, oženivši Zoe, kćer prije spomenutog cara. Prema G. Ostrogorskom, bio je “tipični aristokrat, dobro obrazovan i, iako u šezdesetima, još uvijek vrlo naočit”. Nedostajale su mu kvalitete vođe, no vodeći se za poznatim vladarima rimske i bizantske prošlosti, zaratio je i u Siriji doživio veliki poraz. G. Ostrogorski smatra njegovo odbijanje antiaristokratske politike koju je provodio Bazilije II. kao povjesno najznačajnije obilježje “njegove kratke i u drugom smislu nevažne vladavine”⁴.

Numizmatički kabinet AMS-a ima 59 histamenona tako nevažnog cara, što ga čini jednom od vodećih institucija na svijetu, ako ne i prvom, po broju novca Romana III. Argira. Sljedeća bi bila zbirka Dumbarton Oaks (u dalnjem tekstu DOC), sa 33 primjerka novca Romana III. Argira.⁵ (Ovo sam zaključio po literaturi koja mi je bila dostupna.) Uistinu, ako pratimo prodaju takvog novca u raznim numizmatičkim aukcijskim katalozima, čini se da se pojavljuju u malim količinama. Među novcem objavljenim na ovaj način, zabilježio sam jedan primjerak na kojem Bogorodica nema aureolu, kao i jedan primjerak sa 6 točaka u *lorosu*, dok većina ostalih ima četiri, povremeno 5 takvih točaka.⁶

Po općim značajkama histamenoni iz Numizmatičkog kabineta Arheološkog muzeja u Splitu vrlo su slični onima objavljenim do

3 Primoran sam smanjiti broj novca za koji se u literaturi spominje da se nalazi u Numizmatičkom kabinetu Arheološkog muzeja u Splitu (=AMS), koji sam prethodno naveo N. Jakšiću (62), jer u stvari postoji samo 59 primjeraka. Broj primjeraka je zasnovan na inventarnoj knjizi koju sam pripremio prije 40 godina. Greška se dogodila prilikom prepisivanja brojeva, kada sam skupinu od tri primjerka zabilježio dvaput. Ovu sam činjenicu otkrio nedugo nakon što sam podatke dao N. Jakšiću, ali kako je njegov članak već bio objavljen, grešku nije moguće ispraviti.

4 Ostrogorski 1969, str. 306.

5 Grierson 1973, str. 715 – 718.

6 Aukcijska kuća Münzen und Medaillen A.G. – Monnaies et médailles s.a. Basel od broja 106 iz 1951. do broja 285 iz veljače 1968. (145 brojeva u 17 godina) ponudila je ukupno 8 primjeraka novca Romana III. Argira, od kojih su tri imala 4 točke u *lorosu*, a dva 5 točaka. U prodajnim katalozima Lanz, München od 12. prosinca 1990. do 6. lipnja 1994., Bogorodica nije imala aureole na dva primjerka, dok je pet primjeraka imalo 5 točaka u *lorosu*, a na tri su bile 4 točke. Aretusa katalog iz Lugana od 18. rujna 1993. ponudio je primjerak s 6 točaka u *lorosu*. Tvrta Giulio Bernardi iz Trsta ponudila je u siječnju 1965. primjerak s 4 točke u *lorosu*.

danas u katalozima DOC, Bibliothéque Nationale u Parizu⁷ i British Museum u Londonu.⁸

Zahvaljujući velikom broju novca Romana III. Argira, bilo je moguće napraviti detaljnu analizu s usporedbom primjeraka, kao što je napravljeno u gore navedenim katalozima. Stoga je stvorena i mogućnost objavljivanja jednog do sada jedinstvenog primjerka s tri točke u *lorosu*, kao i velikog broja primjeraka s grafitima koje nisu zabilježili autori navedenih kataloga. Također možemo spomenuti da je V. Delonga zapazila ostatak graviranja na jednom novcu Romana,⁹ dok I. Mirnik ne navodi takve primjerke među novcem Romana III. Argira u Arheološkom muzeju u Zagrebu.¹⁰

Novac ovoga cara posebno je značajan za Hrvatsku jer je bio sredstvo plaćanja u starohrvatskoj državi 11. stoljeća koja nije kovala vlastiti novac; možemo ga naći kako u obalnom području, tako i u unutrašnjosti. Stoga su značajne sve informacije o takvom novcu iz različitih dijelova Hrvatske, jer mogu voditi pojašnjenju ekonomskih prilika u hrvatskoj državi tijekom druge polovice 11. stoljeća i kasnije.

Novac (59 primjeraka) je podijeljen u dvije skupine, prema podacima o mjestu nalaska: a) oni kojima je nalazište poznato i b) oni kojima nisu dostupni podaci o nalazištu. Godine rada na mjestu kustosa u AMS (1950.–1986.) dale su mi mogućnost upoznavanja s različitim arhivskim materijalom, od kojih se neki odnose na način nabave novca. Na osnovi tih podataka smatram da je novac čije je mjesto pronalaska trenutno nepoznato ili iskopan ili nabavljen u srednjoj Dalmaciji. Dva *histamenona* u ovom fundusu imaju djelomično sačuvan bivši inventarni znak kakav je nekoć uveden u katalog, od kojeg nažalost nisu sačuvani ostaci. Novac iz druge skupine sadrži primjerke iz Ogorja koje je za AMS kupio F. Bulić.¹¹ Moguće je da su to dva primjerka na kojima su jedva vidljivi inventarni brojevi. Uistinu je šteta što F. Bulić u navedenom tekstu nije spomenuo ostala nalazišta s kojih je nabavljen ostatak novca Romana III. Argira u AMSu.

1. Ostava iz Klobuka (Ljubuški)

Najvažnije nalazište novca (*nomisma histamenon*) Romana III. Argira u priobalnom području je Klobuk kraj Ljubuškog (u Bosni i Hercegovini). Godine 1930. pronađeno je 56 komada na nalazištu Laze, vlasnika Jure Petrovića, sina Ivanovog, i Ivana Antunovića,

sina Jozinog.¹² Zakopani novci bili su naslonjeni na kamenu stijenu; moguće da bi ta stijena poslje služila kao orientir onome tko je zakopao novac, tako da se može vratiti po njega, što se očito nikada nije dogodilo. Vjesti o otkriću zlatnika brzo su se proširile i zahvaljujući brzoj intervenciji administracije Primorske banovine u Splitu i Okružnog vijeća u Ljubuškom, spriječeno je potpuno rasipanje nađenog novca. Nakon određenog razdoblja, 23 novca su ponuđena AMS-u, koji ih je i kupio. Ništa se ne zna o sudbini preostala 33 primjerka. Sačuvana dokumentacija, tj. izjava djeteta koje je pronašlo nalaze i njegovih roditelja ne upućuje na prisutnost bilo kakvih drugih arheoloških nalazišta u okolini, bilo arhitekture i grobova, bilo dijelova keramike. Nalazište nije sadržavalo ništa osim novca Romana III. Argira, prema riječima nalazitelja, koji su svjedočili da su svi novci bili isti. Naravno da bi nas prisutnost novca, bilo bizantskog bilo nešto kasnijeg, mogla uputiti na vrijeme kad je novac pohranjen u tlo. U smislu eventualne pretpostavke o vremenu kada je novac zakopan, korisno bi bilo uzeti u obzir činjenicu da novci iz ove skupine imaju različite grafile na aversima i reversima.

Sljedeće se može ustvrditi u smislu općih značajki *histamenona* iz ove skupine. Novci imaju po 7, 6, 5 i 4 točke u lorosu. Samo jedan primjerak ima 7 točaka (kat. br. 1). Pet primjeraka ima 6 točaka (kat. br. 2–6), tri primjerka imaju 5 točaka (kat. br. 9–12), dok četrnaest primjeraka ima 4 točke. Tri primjerka imaju po jednu točku na vanjskoj strani.

Primjerci sa šest točaka u lorosu imaju bolje oblikovan lik Bogorodice, vitke i oblikovane čistim, jasnim linijama, poput

¹² Arhiv u AMS-u sadrži detaljnu dokumentaciju o ovoj ostavi – br. 168 i 191 iz 1930., i br. 14 i 23 iz 1931. U selu Klobuk, dvije djevojčice Tomica Petrović i Šima Antunović, obje stare oko 10 godina, iskopale su ostavu 19. veljače 1930. godine dok su čupale travu u ogradi pod nazivom Laze. Novac je bio horizontalno poredan u red, naslonjen na stijenu u dubini od oko 15 centimetara. Vjesti o nalasku su se brzo proširile i okružno vječe Ljubuškog je interveniralo na poticaj administracije Primorske banovine u Splitu. Obavljeni su razgovori s djevojčicama koje su našle novac, njihovom rodbinom i ostalim članovima obaju obitelji, od kojih su neki odmah pokušali prodati novac u Ljubuškom i Čapljini. Prema izjavama djevojčica i brata jedne od njih može se zaključiti da je u nalazištu bilo 56 primjeraka, dok su roditelji inzistirali da ih je bilo samo 23. Iz dokumenta je nemoguće zaključiti gdje su nestala ostala 33 primjerka. Iz izvješća je očito da su postojali pokušaji da se zlatnici prodaju pojedinačno i da su ponuđene niske cijene po komadu, između 70 i 100 dinara u vrijednosti tadašnje valute. Mjesno vječe je osnovalo komisiju koja se sastojala od lokalnih stanovnika, uključujući direktora škole, muslimanskog suca i apotekara. Prva dvojica su ustanovili da su to venecijanski novci stari između 600 i 800 godina i da bi vrijednost po komadu bila 230 dinara. Apotekar je ustanovio da su to bizantski novci stari oko 600 godina i da im je pojedinačna vrijednost bila oko 150 dinara, ne uzimajući u obzir njihovu vrijednost kao povjesnog dokaza. 23 primjerka su ponuđena na kupnju AMS-u i tadašnji direktor M. Abramčić, koji tada ništa nije znao o kvaliteti i uščuvanosti novca, ponudio je cijenu od 150 dinara za bolje sačuvane primjerke i 120 za ostale. Svi ponuđeni novci su kupljeni za cijenu od 150 dinara po primjerku.

⁷ Morrisson 1970, str. 626 i 627.

⁸ Wroth 1908, str. 494.

⁹ Delonga 1981, str. 218, br. 41.

¹⁰ Mirnik 1981, str. 33 br. 35.

¹¹ La Redazione (F. Bulić) 1895, str. 78. Ukupno 18 primjeraka pronađeno je na nalazištu Stari Gaj u Ogorju Gornjem. AMS je kupio samo nekolicinu ("ne acquistò parrechi").

nedaleko od antičkog *Tiluriuma*. Ove novce nije kupio zbog prevelike cijene, ali je ponovo zabilježio da je AMS drugom prilikom nabavio nekoliko primjeraka novca ovoga cara. Naveo je da su to bili *romanati aurei*, često spominjani u dokumentima starohrvatske države u 1073., 1080. godini itd.,¹⁵ na osnovi čega možemo zaključiti da su ostali u optjecaju dugo nakon careve smrti.

Ova skupina novca nepoznatog nalazišta sadrži jedan primjerak sa 8 točaka u lorosu, kao i jedan dosad jedinstven primjerak sa 3 točke. Nadalje, postoje dva histamenona sa 6 točaka, dva sa 5 točaka i najbrojnija skupina od dvadeset šest sa 4 točke.

Većina (23) imaju apostrof (') označen na reversu iza legende, dok ga manjina (14) nema.

Ligatura je označena sa dvije odvojene crte (- -) na 14 primjeraka, dok 18 primjeraka ima liniju s točkom u sredini (--) s oba polukružna kraja (---).

Različiti grafiti bili su urezani na jednoj ili drugoj strani većine histamenona (18), dok ih manji broj (14) uopće nije imao.

Na osnovi takve znatne količine (59 primjeraka) histamenona Romana III. Argira i ujednačenog umjetničkog prikaza na aversu i reversu, te dimenzija, težine i položaja kalupa, može se usmjeriti pozornost na činjenice koje se mogu usporediti s manje brojnim, sličnim ako ne istovjetnim histamenonima u DOC-u, gdje postoji 33 primjerka.

Promjer primjeraka iz AMS-a varira od najmanjeg, 22 mm, do najvećeg, 25 mm (6 primjeraka). Najbrojniji (30) su oni promjera 24 mm (50,80 posto); ako im se doda skupina između 23,5 i 25 mm, to bi predstavljalo 46 primjeraka ili 77,9 posto fundusa. U DOC-u je situacija slična: najbrojniji (14) imaju promjer 24 mm (42,4 posto), a ako im se dodaju oni od 25 mm (12), broj doseže 26 primjeraka ili 78,7 posto. Stoga možemo zaključiti da su najbrojniji histamenoni oni s promjerom između 24 i 25 mm. Ostava iz Klobuka (Ljubuški) sadržavala je histamenone kojih je više od 50 posto imalo promjer od 24 mm, a ako im se dodaju primjeri od 24,5 i 25 mm (18 primjeraka), rezultat je znatna većina od 78,2 posto skupine. Situacija je gotovo istovjetna s histamenonima u AMZ-u,¹⁶ gdje od 13 primjeraka njih 10 ima promjer između 24 i 25,5 mm (76,9 posto). MHAS u Splitu sa 8 primjeraka ima 6 s promjerom između 24 i 24,5 mm.¹⁷

Težina histamenona iz AMS-a kreće se od 3,58 grama do 4,44 g; najbrojniji su primjeri između 4,31 i 4,40 g, njih 27 (45,7 posto), slijedi 15 primjeraka (25,4 posto) između 4,20 i 4,30 g. Kada bismo spojili ove dvije skupine, tj. 4,20 – 4,40 g (42 primjerka), dobili bismo najveći dio fundusa (71,1 posto) Broj točaka u lorosu ne utječe na težinu, tako histamenon sa 3 točke teži 4,19 g, a onaj sa 8 točaka teži 4,38 g. Najteži od poznatih primjeraka težak je 4,44 g, s 4 točke u lorosu. Neovisnost težine i promjera može se

primjeraka iz Dumbarton Oaks.¹³ Primjerci s pet ili četiri točke u lorosu imaju ponešto širu figuru Bogorodice, pri čemu zdepasti lik ostavlja dojam disproporcije.

Znakovi ligature iznad M - Θ uglavnom su imali dvije varijante: a) dvije odvojene linije pojavljuju se na 12 primjeraka; b) linija je imala točku u središtu na 9 primjeraka -- . Dva primjerka se razlikuju od gore navedenog prema: c) na jednome se iznad prostora između dvije linije nalazi mala crtica, a na drugome d) postoji mala točka iznad dvije razdvojene linije.

Apostrof (') iza bOHΘ se nalazi na 10 primjeraka, dok postoji 5 bez apostrofa.

Svi novci iz ove skupine imaju plitko ili duboko urezane grafile na aversu i reversu. O njima će biti riječi kasnije, kao i o grafitima na drugim primjerima iz muzejske zbirke.

2. Pojedinačni nalazi

Sljedeća četiri primjerka imaju poznato podrijetlo, a tri od njih su iz Srednjodalmatinske zagore. Tako je jedan pronađen na Baljinom dolcu u Zagvozdu, sjeverno od Omiša. Iskopan je na zemlji Ivana Bartulovića 1951. godine, a AMS ga je kupio 1954. godine. Ima 5 točaka u lorosu i grafile na obje strane.

Dругi (kat. br. 25) je otkriven na uzoranom polju u Čaporicama, istočno od Sinja i kupljen je 1969. godine; u lorosu su 4 točke, a na reversu su grafile.

Treći (br. 26) pronađen je u Dugopolju, sjeverno od Splita, ali podaci o njegovom nalasku su nepoznati, kao i vrijeme njegove nabave; u lorosu su 4 točke.

Četvrti (br. 27) dolazi iz blizine Narone (Vid kraj Metkovića) i kupljen je 1933. godine; loros ima 4 točke, a na reversu su grafile.

3. Nepoznato nalazište

Većina od 32 primjerka (br. 28 – 59) iz fundusa AMS-a sastoje se od novca kojemu nisam uspio pronaći podatke u arhivu Muzeja o mjestu i vremenu nabave. U ovu skupinu zasigurno spada i primjerak nabavljen 1895. godine, koji pripada ostavi iz Ogorja Gornjeg iskopanog 1894. godine (18 primjeraka), ali mora postojati i primjeraka iz unutrašnjosti jadranskog zaleđa za koje podaci o nalazištu nisu sačuvani. Bit će da je F. Bulić poznavao te lokalitete jer je 1895. godine zapisao da se takav novac Romana III. Argira nalazi u AMS-u, a da je rasprostranjen po cijeloj Dalmaciji, posebice „nella parte montana“.¹⁴ U drugom tekstu, koju godinu kasnije, ponovno bilježi pronađak novca (8 primjeraka) Romana III. Argira istočno od Sinja, na brdu Osoju pokraj sela Jabuke,

¹³ Grierson 1973, str. 711 i 716, br. 1b dp 1b.10. Novci iz ostava, kao i oni iz skupine poznatih i nepoznatih nalazišta su organizirani prema broju točaka u lorosu, kao i prema obliku ligature iznad M - Θ.

¹⁴ Vidi bilj. 11.

¹⁵ Bulić 1913, str. 60.

¹⁶ Mirnik 1981, str. 33 i 34.

¹⁷ Delonga 1981, str. 218 i 219.

vidjeti kod jednog primjerka koji ima promjer od 25 mm, a spada među najlakše primjerke i teži samo 3,79 g. Iz navedenih primjera je razvidno da ne postoji jasna i čvrsta veza između promjera i težine. Što se tiče težine histamenona, može se spomenuti da je u ostavi iz Klobuka (Ljubuški) najlakši težak 4,07 g, a najteži 4,36. Najbrojniji primjerici (14) u ovom nalazu su oni s težinom između 4,30 i 4,36 grama.

Ako se težine ovih histamenona usporede s onima iz DOC-u,¹⁸ očito je sljedeće: najlakši u DOC-u teži 3,80 g, a najteži 4,43 g; u AMS-u najlakši teži 3,80 g, a najteži 4,44 g. Skupina težine između 4,31 i 4,40 g u DOC-u ima 17 primjeraka ili 51,5 posto, dakle više od AMS-a, gdje 27 primjeraka predstavlja 45,7 posto. Doda li se još 11 primjeraka iz DOC-a između 4,41 i 4,43 g, to bi bilo 28 primjeraka, tj. 84,8 posto, što uvelike prelazi 27 primjeraka ili 45,7 posto splitskog muzeja.

Zbirke AMZ-a i MHAS-a uglavnom sadrže histamenone težine između 4,30 i 4,41 g, uvelike odgovarajući materijalu iz AMS-a i DOC-a.

Većina histamenona u zbirci AMS-a ima okomit položaj kalupa, tj. 180 (40 primjeraka ili 67,7 posto), a manji udio ima položaj kalupa 210 (19 ili 32,2 posto), po čemu se razlikuju od onih iz zbirke Dumbartoan Oaks, gdje je situacija obrnuta jer položaj kalupa od 210 dominira (20 ili 60,6 posto). Uzmemli li obje kolekcije zajedno (AMS + DOC), jasno je da položaj kalupa 180 dominira, sa 53 primjerka (57,60 posto), dok 39 primjeraka (42,39 posto) imaju položaj kalupa 210.

Usporedimo li položaj kalupa na histamenonima s većim brojem točaka u lorisu (od 6 do 8) iz AMS-a s onima iz DOC-a, možemo vidjeti da u Splitu postoje samo 3 primjerka s položajem kalupa 210 (5 posto), dok ih u Washingtonu ima znatno više (10 primjeraka ili 30,3 posto).

Svaki primjerak ima dva više-manje sačuvana kruga napravljena kao niz sitnih kuglica uz obod kovanice. Neki primjerici imaju oštećene, pomaknute krugove koji su nastali kao rezultat micanja matrice tijekom kovanja, a na nekim kovanicama su u procesu vađenja iz kalupa ostali djelomično neotisnuti.

U tako bogatom fundusu namjeravao sam ustanoviti mogućnost postojanja istovjetnih primjeraka. Započeo sam analizom aversa ili, točnije rečeno, načina na koji je oblikovano prijestolje na kojemu su različiti dijelovi – okomite površine, tj. naslon sjedala i prednja strana, ispunjeni različitim brojem točaka. Nisam uzimao u obzir standardne 3 ili 4 uglavnom veće točke iz Kristova ramena, i zaključio sam da je za 59 histamenona u Splitu bilo potrebno pripremiti 39 različitih žigova. Označio sam žigove slovima od A do Z, kao i A/A do O/O. U deset slučajeva moglo se ustvrditi da su s obzirom na dani kriterij – broj točaka s lijeve i desne strane prijestolja – aversi bili vrlo slični, gotovo jednaki, ako se u obzir ne uzme lik samoga Krista. Tako su primjerice histamenoni br. 11, 52 i 54 (žig Q) svi vrlo slični, gotovo identični po točkama sa strane prijestolja, kao i po položaju Kristove desne

noge. Sličnost je naglašenija između br. 52 i 54. Posebno uočljiva sličnost je između br. 19 i 20 (žig L), i za njih se može ustvrditi da su potpuno identični osim male razlike u težini (4,33 i 4,31). Pretpostavljam da neću biti daleko od istine ustvrdim li da je za kovanje novca Romana III. Argira proizveden iznimno veliki broj žigova. Ovo nas dalje može odvesti u različite pretpostavke vezane uz materijal za izradu žigova i način kovanja novca.¹⁹

Na svim histamenonima nalaze se iste legende na aversu (+IhSXR - REGNANThM) i reversu (OCbOH RWMAN W - M -). Uzme li se u obzir pretpostavku P. Griersona da su histamenoni s većim brojem točaka u lorisu (6,7 ili 8) nešto raniji i da je na njima lik Bogorodice proporcionalno oblikovan, a ne kao na onima s 4 točke u lorisu,²⁰ ipak, kada se usporedi oblik slova, jasno je da ne postoji razlika.

Slово A se pojavljuje u tri varijante, kao: A, A, i A, od kojih je posljednji najzastupljeniji oblik. Neke manje razlike mogu se primijetiti među slovima M, gdje je urezano kao M ili M.²¹ Slovo omega je također kovano s manjim razlikama: ω više zaobljenog oblika ili okomito rastegnuto - Ω ili ω. Na splitskim primjerima histamenona sa 5 točaka ili 4 točke u lorisu (br. 7-9, 41, 44, 48) donji dio omege je zaobljen, blago sužen s obje strane na srednjem dijelu, a gornji krajevi su malo izvrnuti ω.

Ostala slova ne pokazuju nikakve razlike osim u slučajevima kada su urezana ili otisnuta s manje ili više vještine.

Lik Krista na prijestolju oblikovan je isto na svim primjercima poznatima do danas. Već su spomenute razlike u broju točaka na okomitim stranicama prijestolja, i nadalje su klasificirana u sistem označen slovima A-Z i A/A do O/O.

Prikaz Bogorodice (u stojećem položaju, car je kruni) standardiziran je na svim kovanicama. Kao što je naznačeno, razlikuje se na primjercima koji imaju veći broj točaka (6, 7, 8) od onih na kojima ih je 5, a naročito od onih koji u lorisu imaju 4 točke. Na histamenonima s većim brojem točaka lik Bogorodice je elegantniji i vitak, te ostavlja dojam proporcije, a kod onih sa 4 točke figura je niža i šira. Naši primjerici br. 2-7 i 28-30 potpuno odgovaraju sličnim primjercima u DOC 1 a. 2, 1 b. 2, 1 b. 3, i 1 b. 9. P. Grierson je smatrao da histamenoni sa 5 točaka u lorisu imaju tradicionalna obilježja u odnosu na nešto kasnije tipove sa 4 točke u lorisu. Naši primjerici sa 5 točaka u lorisu (br. 7-9, 24,31-33) pokazuju sljedeće stanje: br. 33 ima prikaz Bogorodice poput onih koji imaju 6,7 i 8 točaka u lorisu, kod br. 24 donji dio tijela Bogorodice je bliži gore navedenom (6,7 i 8), dok br. 7-9 i 31 imaju lik Bogorodice identičan onima s lorosom s 4 točke.

Urezi grafita su uglavnom plitki, rijetko su dublji i širi, tako da se novac mora pregledati pod različitim kutovima svjetla da bi se primijetile i odredile urezane linije. Ovi urezi su ucrtani vrlo oštrom šiljastim predmetom nepoznata oblika, vjerojatno nečim poput

igle ili šila. Kristova figura nije uvijek bila pošteđena jer se urezi vide preko njegova lica ili glave.

Četrdeset i četiri histamenona o kojima je ovdje riječ imaju 45 različitih grafita, među kojima sam izdvojio one koji se javljaju dvaput ili češće. Znak X se pojavljuje na 13 primjeraka, N na 9, * (znak poput zvijezde) na 6, A u 4 različite varijante, V na 3, Y je vidljiv u 3 kombinacije, Δ kao grčka delta na 3 primjerka, znak + na 3, a slovo B na 2 primjerka. Preostali znakovi javljaju se samo jednom.

Zanimljivo je zabilježiti da svi histamenoni iz ostave iz Klobuka imaju grafile na obje strane, redovito jedan znak, a neki imaju dva ili više. Dva najbrojnija znaka među njima su X i N.

Hrvatski autori članaka o histamenonima (V. Delonga i I. Mirnik, br. 9 i 10) do danas nisu zabilježili ili barem nisu objavili grafile; samo je u jednom slučaju V. Delonga zabilježila da su postojali "vidljivi ostaci kasnijih urezivanja".²² Isto se može reći i za histamenone Romana III. Argirova koje su objavili P. Grierson i C. Morrisson (br. 5 i 7). Usudio bih se reći da se grafile mogu uočiti i na njima, jer su prisutni na 44 od 59 splitskih primjeraka.

U svezi s brojem točaka u lorisu i prisutnosti grafile, može se ustvrditi sljedeće: histamenoni s 8 točaka nemaju grafile; oni sa 7 imaju grafile na obje strane; oni sa 6 točaka imaju grafile sve na reversima; oni sa 5 točaka imaju grafile uglavnom na reversu, iako dva uopće nemaju grafile. U one s 4 točke u lorisu njih 30 je sa grafitom, a 12 bez grafile.

Postavlja se pitanje što ti znakovi na histamenonima znače, takvi kakve pronalazimo na novcu iz kasnijeg razdoblja. Jesu li označavali razdoblje emisija novca dva do četiri puta godišnje, pri čemu bi neki znak bio urezan;²³ ili je to možda učinjeno ako su tijekom uporabe novci bili obrezani, zbog čega bi imali manju težinu? U tom slučaju se ova potonja pretpostavka ne može dokazati jer su razlike u težini između splitskih primjeraka uistinu neznatne. Ipak, bilo bi moguće postaviti pitanje koliko karata imaju histamenoni Romana III. Argira s različitim znakovima; znači li ti grafile određene označke na novcu koji je došao iz određenih kovnica gdje je količina zlata bila smanjena, a količina bakra ili srebra povećana, tako da bi ih se na određeni način razlikovalo odmah nakon kovanja? Ili su ih možda kasnije obilježavali trgovci kako bi označili povećanu ili umanjenu vrijednost važnih emisija različitim grafitima? C. Morrison je zabilježio izuzetan pad vrijednosti tijekom vladavina posljednjih careva, tj. nakon Romana III. Argira,²⁴ ali nije isključeno da bi analiza histamenona iz splitske zbirke mogla pokazati da se pad vrijednosti dogodio i ranije, tj. u doba kratke vladavine ovoga cara. U potporu ovoga trebalo bi spomenuti da ako su histamenoni Romana III. Argira sa 8 točaka u

Ivan Marović

Novac Romana III. Argira u Arheološkome muzeju u Splitu

lorisu bez grafile raniji od onih sa 7 ili 6 točaka koji imaju grafile, a posebice onih sa 4 točke, od kojih mnogi imaju grafile, tada bi i histamenoni sa 8 točaka mogli imati veću vrijednost u zlatu od kasnijih primjeraka s manjim brojem točaka. To bi značilo da kasniji imaju manju količinu zlata i više dodataka bakra i srebra, za razliku od ranije prakse. Ipak, ovo su samo pretpostavke.

Kako bih što jasnije objasnio zbog čega postoji toliki broj histamenona iz južne Hrvatske u zbirkama muzeja ili čak onih zabilježenih kao romanata u raznim srednjovjekovnim dokumentima, N. Jakšić je objavio listu nalazišta zasnovanu na podacima iz arheološke literature ili iz informacija dobivenih od arheologa iz hrvatskih muzeja (Split, Zagreb) o tada neobjavljenom novcu. Naveo je 19 nalazišta u južnom dijelu današnje Hrvatske s pojedinačnim nalascima i daljnja 3 nalazišta s većom količinom primjeraka, tj. ostave. Ovim se nalazištima mogu pribrojiti ona koja je naveo I. Mirnik (op. cit. br. 10), kao što je br. 24, koji je najvjerojatnije pronađen u Baškoj na otoku Krku.²⁵ Na susjednom području današnje Hercegovine uz donji tok rijeke Neretve, na području bivšega Neretvanskog kraljevstva, poznata su još tri nalazišta s ostavama, što ukupno čini 26 nalazišta. Ovom popisu nisam dodao Mostar, jer u navedenoj literaturi nije specificiran novac Romana III. Argira.²⁶ Na isti bi se način "južna Dalmacija" trebala izostaviti iz Jakšićevog popisa jer su prema citiranoj literaturi to bili histamenoni Ivana Tzimiskesa, a ne Romana III. Argira.²⁷

U međuvremenu sam pronašao još dva nalazišta novca Romana III. Argira u Hrvatskoj: jedan na otoku Palagruži,²⁸ a drugi u Solinu.²⁹ Spojimo li podatke o pojedinačnim nalazištima, sada pouzdano postoje 22 nalazišta u području južne Hrvatske, kojima bi se trebala dodati tri nalazišta sa skupnim nalazima (Ogorje, Jabuka, Imotski), i time dosežemo broj od 25 nalazišta. Dodavanjem daljnja 3 nalazišta u obližnjoj Hercegovini (Drežnica, Vitina, Klobuk), rezultat je 28 nalazišta novca Romana III. Argira. Kao što se može vidjeti iz karte nalazišta, sva se nalaze na području starohrvatske države koja se u 11. stoljeću protezala sve do obale rijeke Neretve (sl. 1: karta rasprostranjenosti).³⁰

Do danas su pronađena 405 histamenona Romana III. Argira na nalazišta u skupnim nalazima u Ogorju,³¹ Jabuci, u blizini Imotskog, Vitini, Klobuku i Drežnici. Dodamo li ovima primjerke

25 Jakšić 1982, str 177; Mirnik 1981, str. 34.

26 Vidi Jakšić 1982, br. 29, trebala bi biti str. 300. umjesto 298; Miletić 1980, str. 298, br. 48, gdje u stvari to nije novac Romana III. Argira.

27 Mirnik 1981, str. 33.

28 Rubić 1929, str. 130. Vrlo sam zahvalan na ovim informacijama kolegi B. Kiriginu, višem kustosu u Arheološkom muzeju Split.

29 Arhivi društva "Bihać" 1929., br. 107. od A. Žižića je kupljen zlatnik za zbirku antikviteta jugoslavenskog kralja Aleksandra I. u Beogradu. Možda je i danas ovaj histamenon u numizmatičkoj zbirki Narodnog muzeja Srbije u Beogradu. Na ovom podatku sam zahvalan kolegici Maji Bonačić - Mandinić, kustosici u Arheološkom muzeju Split.

30 Šišić 1925, str. 413, bilj. 21, i str. 653; Laušić 1989, str. 36 bilj. 72, i str. 42.

31 Mirnik 1981, str. 32, netočan navod br. 28. umjesto 18.

19 Žig je za svaki histamenon označen velikim slovom u katalogu prema utvrđenim kriterijima: broju točaka na različitim dijelovima prijestolja.

20 Grierson 1973, str. 717: br. 1 d.1 do 1 d.15.

21 Grierson 1973.

koji se trenutno nalaze u muzejskim zbirkama u Splitu (AMS – 59, MHAS – 8), Šibeniku (1) i Zagrebu (AMZ – 13), tada je pronađeno ukupno 463 primjera na području između Like i rijeke Neretve. Od svih tih histamenona samo je 81 sačuvan danas u gore navedenim muzejima.³²

Poznato je da hrvatski vladari nisu kovali svoj novac, a da su bizantski zlatnici ostali u neprekinutom optjecaju u srednjovjekovnoj hrvatskoj državi do početka 12. st., pa čak i kasnije.³³ Kako je F. Rački zabilježio, bizantski novac bio je međunarodno sredstvo plaćanja, a više od stotinu godina kasnije I. Goldstein će nazvati novac iz istoga razdoblja dolarom srednjega vijeka.³⁴ Prema F. Račkome, hrvatski vladari su priznavali "vladavinu istočnog Rimskog carstva, s kratkim prekidima, skoro do trećeg ili četvrtog desetljeća 11. stoljeća...", i stoga nisu ni u svoje ime ni u ime hrvatske države kovali novac.³⁵

Emisija novca Romana III. Argira završila je njegovom smrću 1034. godine, što ne znači da je povučen iz uporabe, već je nastavio cirkulirati hrvatskom državom pod nazivom *romanat*, kako se spominje u dokumentima vezanim uz prodaju i kupovinu. Uz navedene, koristili su se i drugi nazivi za bizantske zlatnike, poput *solida*, *solida aureusa*, *solida romana*.³⁶ S obzirom da u zbirkama AMS-a uz nalaze *romanata* nema novca kasnijih careva, nemoguće je ustvrditi vrijeme njihova ukopa, i stoga – s obzirom na njihovo spominjanje u dokumentima – moramo prihvatičinjenicu da su u Hrvatskoj dugo ostali u optjecaju, tj. nakon smrti Romana III. Argira 1034. godine, pa do kraja 11. stoljeća, a najvjerojatnije i uz kasnije carske emisije, čak duboko u razdoblje srednjega vijeka.³⁷

Prema I. Goldsteingu, društvene prilike u Hrvatskoj su se sredinom 11. stoljeća znatno poboljšale, kao rezultat povećanog zanimanja za poljoprivredu koje je slijedilo pripajanjem dijelova bivšega Bizantskog Carstva, kao i Slavonije. Poboljšani odnosi s Papom i Mađarima također su doveli do novih uvjeta i bližeg pristupa Evropi,³⁸ što je dodatno ojačalo ekonomski razvoj. Uistinu treba imati na umu da je "najbolja manifestacija razvoja ranosrednjovjekovnih (i starohrvatskih) ekonomskih poslova ... spominjanje i korištenje zlata i zlatnog novca", kako navodi I. Goldstein.³⁹ Navedeni isječak daje ponešto širu raspravu o ekonomskim uvjetima u hrvatskoj državi tijekom 11. stoljeća.

U potrazi za objašnjenjem velike količine histamenona Romana III. Argira, možemo navesti istoga autora: on smatra da su se u Hrvatskoj u 11. stoljeću, u doba kada su pokrenuti novi ekonomski trendovi, dogodile znatne promjene u stavu prema

zlatu i zlatnicima. Od tada pa nadalje zlato, posebice zlatnici, se češće spominje u pisanim izvorima toga vremena, gdje je kazna za nepoštivanje ugovora određena u zlatnicima, a ne u raznoj robi, kako je ranije bio slučaj.⁴⁰ Zanimljive su i sljedeće tvrdnje istoga autora: "da se u Hrvatskoj otprilike tijekom druge polovice 11. stoljeća razvila svijest o opticaju zlatnika i da ih određeni krugovi uistinu posjeduju. Izgleda da je ovo najvažniji i najbolji pokazatelj napretka".⁴¹ To potvrđuju brojni nalazi histamenona, posebno u Dalmatinskoj zagori, kao što je daleke 1895. godine zabilježio F. Bulić koji je izjavio da se može pretpostaviti postojanje određenog napretka i trgovine.⁴² Smještaj nalazišta uvelike pridonosi objašnjenju znatnoga broja histamenona na području južnog dijela Hrvatske. Raspořeni su – prema mjestu nalaska – na karti u tri skupine: a) jedna se sastoji od nalazišta u okolini Zadra i unutrašnjosti oko Knina (8); b) druga je u unutrašnjosti i u blizini Trogira i Splita i pripadajućih otoka (Hvar, Vis i Biševo; 12 nalazišta); c) treća je u području Neretve (nalazišta uz rijeku Neretu, na otoku Palagruži te na sjeverozapadu prema Imotskom i u unutrašnjosti Biokova), koja je zbog skupnih nalaza najbrojnija.

Za zadarsko područje objašnjenje možemo pronaći u Dobronji i njegovim putovanjima u Konstantinopolj i darovima koje je primio od cara. Kada je N. Jakšić identificirao Dobronju s prokonzulom Grgurom, koji je uložio u gradnju ciborija u zadarskoj katedrali, jasna je mogućnost gdje je mogao biti utrošen novac koji je car dvaput darovao.⁴³ Ako je taj dar ili blago bilo uistinu veliko, možemo očekivati i nalaze histamenona na novim nalazištima osim onih pod brojem 1 – 8 na karti rasprostranjenosti, tj. od Ličkog Osika do Orlića (Knin). Potrebno je naglasiti da pojedina nalazišta na karti, Nin, Matak i Brgud nisu daleko od Zadra, i da su vjerojatno ekonomske i trgovачke veze između grada i unutrašnjosti bile jače od onoga što možemo zaključiti iz trenutnih nalazišta novca.

Najveći broj pojedinačnih nalaza nađen je na trogirsko-splitskom području, razumljivo, počevši od Salone/Solina šireći se prema unutrašnjosti i otocima. Siguran sam da su i ovi nalazi bili rezultat ekonomskih i ugovornih odnosa. Potrebno je i napomenuti da je histamenon položen u grob kao grobišni predmet u Danilu.⁴⁴ Još se nalaza histamenona može očekivati iz ovoga područja, posebice iz područja Solina, s obzirom na njegovu ulogu i značenje unutar starohrvatske države.

Neretvansko područje ima najveći broj histamenona, i tu se javlja problem kako objasniti toliku količinu histamenona pronađenih u tri skupna nalaza (385 primjeraka), uz dodatne pojedinačne nalaze od Klobuka, preko Vitine, do Imotskog i Zagvozda. Jesu li ti novci rezultat jake trgovачke aktivnosti ili možda predstavljaju posljedice neretvanskog gusarstva po Jadranu, u vidu napada na neki bizantski trgovачki brod? Bilo bi korisno napomenuti još jednu mogućnost prodora bizantskih histamenona Romana III. Argira u unutrašnja područja Dalmacije. To se može odnositi na Ragusium, koji je u 11. stoljeću bio pod bizantskom vladavinom, i čija je mornarica sudjelovala u porazu saracenskih gusara 1032. godine. U tom smislu, zanimljiva epizoda bi se mogla odnositi na stratega Katalokosa iz Klazomene koji je bio u Dubrovniku 1042. godine, a s njim i bizantska ratna flota, kao i poraz stratega u bitci s dukljanskim knezem Vojislavom.⁴⁵

Općenito uzevši, čini mi se da najvjerojatniju mogućnost objašnjenja treba potražiti u činjenici da je ovaj novac odraz ekonomskih uvjeta koji su postojali u Hrvatskoj počevši s četvrtom dekadom, nastavivši se kroz čitavo 11. stoljeće. To je razdoblje kada se Hrvatska svim silama nastojala proširiti na bizantsku Dalmaciju, tako da se ta dva teritorija, jedan ograničen a drugi koji se širi, još više ujedine u jedinstvenu etničku i kulturnu cjelinu.⁴⁶ To je bilo razdoblje snažnog napretka ekonomskog života koje se različito odrazilo na trgovackim, arhitektonskim i kulturnim aktivnostima, o čemu svjedoče i navedeni numizmatički nalazi, kao i brojni literarni tekstovi.

32 Iz količine ostava, 23 primjera su izdvojena (Klobuk, AMS) i prikazani u usporedbi s pojedinačnim nalazima (59) u AMS.

33 Šišić 1925, str. 670.

34 Rački 1890, str. 97; Goldstein 1995, str. 377.

35 Rački 1890, str. 96.

36 Rački 1877, str. 531, 536.

37 Rački 1877, str. 168. (godine 1070. – 1078.) i str. 178. (1097.g.)

38 Goldstein 1988, str. 277.

39 Goldstein 1995, str. 377.

POPIS NOVCA ROMANA III ARGIRA S CRTEŽIMA GRAFITA

Br.	Inv.br.	Težina	Avers	Revers	Nalazište
1	273	4,18	ꝝ	*ꝝ	Klobuk
2	272	4,32	X	ꝝ I	Klobuk
3	270	4,07	V I	*ꝝ	Klobuk
4	277	4,32	ꝝ A ꝝ	A	Klobuk
5	278	4,34		V	Klobuk
6	271	4,31	V A	*ꝝ	Klobuk
7	259	4,34	X	X	Klobuk
8	263	4,36	Y Y	ꝝ V M	Klobuk
9	260	4,08	B	ꝝ	Klobuk
10	266	4,26	ꝝ b o v	ꝝ	Klobuk
11	268	4,28	A	*ꝝ	Klobuk
12	261	4,31	V I	X	Klobuk
13	258	4,30	ꝝ V	*ꝝ	Klobuk
14	265	4,29	+	N	Klobuk
15	262	4,31	#	N i w a	Klobuk
16	275	4,29	ꝝ	X	Klobuk
17	279	4,32	ꝝ A	X ꝝ	Klobuk
18	274	4,27	*ꝝ	= X	Klobuk
19	267	4,33	ꝝ	A	Klobuk
20	257	4,31	V		Klobuk
21	276	4,27	ꝝ N	N	Klobuk
22	267	4,35	ꝝ +		Klobuk
23	264	4,32	I M	X	Klobuk
24	2311	3,97	N N #	*ꝝ	Zagvozd
25	2794	3,96		X	Čaporice
26	870	3,79	ꝝ +	J	Dugopolje
27	869	4,35	Y		Okolica Narone
28	283	4,38			nepoznato
29	305	4,23	- I	X	nepoznato
30	281	4,31		A Ø	nepoznato
31	256	3,58		X	nepoznato
32	2695	4,42			nepoznato
33	285	4,37			nepoznato
34	248	4,32	I N		nepoznato
35	280	4,34			nepoznato
36	310	4,44			nepoznato
37	286	4,21		I I	nepoznato
38	790	4,01	II		nepoznato
39	324	4,29	A		nepoznato
40	311	4,33	X X		nepoznato
41	792	4,33		I	nepoznato
42	254	4,32		ø	nepoznato
43	247	4,31			nepoznato
44	309	4,28	X		nepoznato
45	769	4,33		*ꝝ	nepoznato
46	253	4,34			nepoznato
47	250	4,28			nepoznato
48	308	4,34			nepoznato
49	249	4,22	W	X	nepoznato
50	312	4,37			nepoznato
51	306	4,27			nepoznato
52	282	4,11	X		nepoznato
53	255	4,08			nepoznato
54	284	4,00			nepoznato
55	251	3,79			nepoznato
56	793	4,09		I Y	nepoznato
57	307	3,79		*ꝝ I	nepoznato
58	252	4,30			nepoznato
59	791	4,19	A Ø	X	nepoznato

Karta 1.

1. Lički Osik	11. Divojevići	21. Starigrad (o. Hvar)	GRADOVI
2. Baška (o. Krk)	12. Ogorje Gornje	22. Vis	Zadar
3. Nin	13. Jabuka	23. Biševo	Trogir
4. Metak	14. Delongina glavica	24. Palagruža	Split
5. Nadin	15. Čaporice	25. okolica Narone	Dubrovnik
6. Brigid	16. Dugopolje	26. Vitina	
7. Knin (Spas)	17. Poljica	27. Klobuk	
8. Orlić	18. Zagvozd	28. Dreženica	
9. Vrpolje	19. Imotski		
10. Danilo	20. Solin		

KATALOG NOVCA ROMANA III. ARGIRA

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
Ostava Klobuk				
Loros sa 7 točaka				
1 273	4,18 R	24 180	+lhSXISREX REŠNANTlhM Krist (s bradom) s križnim nimbusom, obučen u stolu i kolobion, desnom rukom blagoslivlja, Evandželja u lijevoj ruci, sjedi frontalno u prijestolju s naslonom. Dvostruki rub. X bliže K	θCΕbOHO' - - - RUΜΑΝΨ Bogorodica s nimbusom, стоји, одјевена у стolu и мафорион круни Romana III. (s bradom) koji стоји испред обућен у сакос i loros; десна рука на његовим прсима, левом руком држи куглу изнад које је криž. MΘ u sredini iznad. +: Lik Bogorodice je vitak. A prekriveno.
Loros sa 6 točaka				
2 272	4,32 S	24 180	X poput K.	' -- + Lik Bogorodice je bliži onima sa 5 točaka ili 4 točke u lorosu.
3 270	4,07 S	23 180	X poput K.	' -- Kao i gore navedeno.
4 277	4,32 U	23 6	Α Μ	' -- ΜΑ Ψ
5 278	4,34 V	24 180	A prekriveno.	' -- +: ΩΜΑ Križ iznad kugle. Lik Bogorodice je vitak kao i kod br. 1.
6 271	4,31 S	23 180		' -- +: Vitak lik Bogorodice.
Loros sa 5 točaka				
7 259	4,34 K	24,5 180	Α Μ	' -- +: ΩΜΑ Zdepast lik Bogorodice.
8 263	4,36 O	25 210	A prekriveno.	' -- +: ΩΜ
9 260	4,08 M	24 210	Μ	' -- +: ΩΜ
Loros sa 4 točke				
10 266	4,26 R	23,5 210	Legenda je prilično istrošena.	' +: Loše ugravirana slova.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
11 268	4,28 Q	25 180	Μ Duboko urezan grafit A.	' -- +: Točka na donjem rubu lorosa.
12 261	4,31 D	24 180	Μ	-- Bez' ΩΜ Točka kao i kod broja 11. (-)
13 258	4,30 Κ?	24 210	Μ Samo jedna točka umjesto : - uz naslon prijestolja.	' -- +: ΩΜΑ
14 265	4,29 P	24,5 180		-- Bez' Α ΩΜ Točka u lorisu kao i kod br. 11.
15 262	4,31 N	24 180	X poput Α Μ Grafiti preko Kristova lica.	-- Bez' +: Grafiti između kuglica i oboda.
16 275	4,29 Q	24 180		-- Bez' +: ΩΜ
17 279	4,32 Z	24 180	Α Μ	' -- +: ΩΜ Grafiti između stopala.
18 274	4,27 T	24 210	Slova uglavnom nečitka.	' -- +: ΩΜ
19 267	4,33 L	24 180	Α	')--(+: ΩΜ
20 257	4,31 L	24,5 180	X=H ili N Μ	' -- +: ΩΜΑ
21 276	4,27 Ε?	24 210	Μ	-- ' ispred Θ (na lijevo).' ΩΜΑ
22 267	4,35 D	24 210	Nejasna, nečitka legenda.	-- Točka u krugu. Bez' Nimbus od malih kuglica. +: ΩΜ Točka na najdaljem rubu lorosa.

11. Grafit je bio jako duboko urezan na aversu.

Mirnik br. 18-25.

DOC 1 d. 8 i 12.

13. Delonga br. 39, 43, 44.

DOC 1 d. 3, 9, 14.

14. DOC 1 d. 8, 12.

16. Delonga br. 39, 45.

DOC 1 d. 11, 16.

17. Delonga br. 44.

18. Dva različita znaka skraćenja.

19. DOC 1 d. 11, 16.

21. DOC 1 d. 2, 5, 6.

22. Bogorodičin nimbus sastoji se od malih kuglica. Na kraju lorosa je točka (-).

1. Broj bilježaka odnosi se na kataloški broj. – S obzirom da u navedenoj literaturi nisu uvijek dane oznake skraćenja (kratice ili ligature) prvo će se posvetiti pažnja točkama u lorisu, a zatim drugim obilježjima (kalupima, kraticama itd.)

BNP 43/CP/07.

2. DOC 1 b.; prikaz Bogorodice je blizak onima sa 5 ili 4 točke u lorisu.

7. Delonga br. 41.

DOC 1 c. 2-4.

- 8-9. DOC 1 c. 1 i 5.

10. Delonga br. 46; Mirnik br. 14 – 17.; DOC 1 d. 9, 14, 15.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
23 264	4,32 K	23 180	Nejasna, nečitka legenda.	— Bez'. ⋮
2. Nalazište Zagvozd				
Loros sa 5 točaka				
24 2311	3,97 N/N	24 180	N namjesto R. 4 grafta. ℳ	' — ⋮ Možda prijelazni tip. Lik Bogorodice je sličan onima sa 6-8 točaka u lorisu.
3. Nalazište Čaporce				
Loros sa 4 točke				
25 2794	3,96 C/C	24 180		, — ⋮ ℳ
4. Nalazište Dugopolje				
26 870	3,79 M/M	23 210	ℳ	' — ℳ ⋮
4. Okolica Narone				
27 869	4,35 L/L	23 210	ℳ	Bez'. ⋮ ℳ
Nepoznato nalazište				
Loros sa 8 točaka				
28 283	4,38 Y	25 180	Prekovani.	' — ⋮ ℳ Vitki lik Bogorodice.
Loros sa 6 točaka				
29 305	4,23 A/A	23 210	Nejasna slova.	' — + ℳ Lik kao i gore.
30 281	4,31 X	23 180	Legenda plitko otisnuta.	' — ⋮ ℳ
Loros sa 5 točaka				
31 256	3,58 K	22 210	Valovita površina, pričvršćena na kuglice.	' — + ℳ Lik Bogorodice je varijanta između onih sa 5 i sa 6 točaka u lorisu.
32 2695	4,42 E?	23,5 210	H poput N.	. namjesto ' — ⋮ ℳ Lik Bogorodice sličniji je onima sa 4 točke u lorisu.

24. Delonga br. 41.

DOC 1 c. 1. – Lik Bogorodice je u donjem dijelu sličan onima čiji loros ima između 6 i 8 točaka.

25. DOC 1 d. 1, 16.

26. Delonga br. 40.

DOC 1 c. 3.

29. DOC 1 c. 6.

30. DOC 1 c. 9.

31. Delonga br. 46.

DOC 1 c. 1.

32. DOC 1 c. 1.

Kat. br. Inv.br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
33 285	4,37 B/B	24 180	Tri do četiri kruga, dislocirano tijekom kovanja.	Bez'. — + ℳ
Loros sa 4 točke				
Točka (-) na dnu lorosa.				
34 248	4,32 B	25/23 180	Točka (-) na dnu lorosa.	Bez'. — ⋮
35 280	4,34 L	24 180	ℳ	Bez'. — ⋮ ℳ
36 310	4,44 E/E	23,5 180	N u obliku И, dvaput.	Bez'. — ⋮ Zdepasti lik Bogorodice.
37 286	4,21 P/P	24,5 210		Točka (-) izvan lorosa. ℳ
38 790	4,01 H/H	25 180	A	' — ⋮ ℳ
39 324	4,29 I	23 210		' — ⋮ ℳ
40 311	4,33 F/F	23/22,5 210	Bez': na rubovima naslona za ruke. Pričvršćen?	' — ⋮ ℳ
41 792	4,33 I/I	24 180	Nasloni za ruke imaju svaki po jednu točku umjesto tri. ..	' — ⋮ ℳ
42 254	4,32 H	24 180	ℳ Perforiran.	' [-] [M] θ ⋮ ℳ
43 247	4,31 A	24 210	ℳ	' — ⋮ ℳ
44 309	4,28 D/D	23 180	Oštećen savijanjem.	' — ⋮ ℳ
45 769	4,33 Z	24 180		Bez'. — ⋮

34. Točka na rubu lorosa (-). Vidljiv je bivši inventarni broj A 653. Nije uvijek moguće identificirati ove novce prema Delongi, DOC ili BNP jer u tim radovima nije naznačeno postojanje ili nepostojanje apostrofa nakon ...HQ, kao ni oblik kratice (ligature) - - ili --. AMS br. 34-44., Mirnik br. 18-25.

38. Točka izvan lorosa.

39. Kao i gore.

43-44. Kao br. 41.

45. DOC 1 d. 11, 16.

Kat. br. Inv. br.	Težina Tip	Diameter Axis	Avers	Revers
46 253	4,34 G	24 180	R poput n. Polukružni završeci naslona za ruke.	Bez': → ◊ ѠѠ
47 250	4,28 D	24 180		' → ◊ Kao i gore.
48 308	4,34 C/C	23,5 210		' → + ѠѠ
49 249	4,22 C	24 180	R poput n.	' → ◊ Slova kao i gore.
50 312	4,37 G/G	24 180		' → ◊ Slova kao i kat. br. 48.
51 306	4,27 C/C	24 180		' → ◊ Slova kao i kat. br. 48.
52 282	4,11 Q	23 180		' → ◊ Slova kao i kat. br. 48.
53 255	4,08 I	23,5 180		' → ◊ Slova kao i kat. br. 48.
54 284	4,00 Q	24 180		' → ◊ Slova kao i kat. br. 48.
55 251	3,79 E	25 180	A Dislocirano tijekom kovanja, valovito.	' → + Slova kao i kat. br. 48.
56 793	4,09 K/K	24 210	A	Bez': → ◊ ѠѠѠ
57 307	3,79 C/C	24,5 180	AM	Bez': → ◊ ѠѠ
58 252	4,30 F	24 210	Oštećena legenda.	Bez': → ◊
Loros sa 3 točke				
59 791	4,19 H/H	24 180	.. Legenda oštećen pritiskom.	' → ◊

46-47. DOC 1 d. 11, 16.

48. DOC 1 d. 2, 5, 6.

49-55. DOC 1 d. 11, 16.

56. DOC 1 d. 2, 5, 6.

57. DOC 1 d. 11, 16.

58. DOC 1 d. 2, 5, 6.

59. Do danas jedinstven. Nije zabilježen u Delonga, Mirnik, DOC, BNP, BMC.

Prijevod s engleskog: Jasmina Babić

Tabla 1. (fotografije T. Seser, obrada fotografija i tabli B. Pendžer)

M 1:5:1

Tabla 2. 1-23. Histamenoni Romana III. Argira u Arheološkom muzeju u Splitu, ostava iz Klobuka

M 1:5:1

Tabla 3.

M 1:5:1

Tabla 4.
M 1:5:1

Tabla 5. 24-59. Histamenoni Romana III. Argira u Arheološkom muzeju u Splitu
M 1:5:1

Literatura	Lučić 1975	Rački 1890
Bulić 1913	J. Lučić, <i>Dubrovčani u jadranskom prostoru od VII stoljeća do godine 1205.</i> , Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 369, Razred za društvene djelatnosti, knjiga XVII, Zagreb 1913, 60.	F. Rački, <i>Nutarnje stanje hrvatske države prije XII. stoljeća.</i> IV. Državno uređenje, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga XCIX, Zagreb 1890, 73-128.
F. Bulić, <i>Un piccolo ripostiglio di monete bizantine</i> , Bulletino di archeologia e storia dalmata, vol. XXXVI, Split 1913, 60.	1975, 5-38.	
Delonga 1981		Rubić 1929
V. Delonga, <i>Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika</i> , Starohrvatska prosvjeta, ser. III, vol. 11, Split 1981, 201-228.	Mandić, Ananijev, Morrisson 1994	I. Rubić, <i>Palagruža, Jadranska straža</i> , VII. god., Split 1929, 103-105.
Goldstein 1988	I. Goldstein, <i>O etapama u razvoju hrvatskog društva i o periodizaciji hrvatske povijesti do 13. stoljeća</i> , Historijski zbornik, XLI(1), Zagreb 1988, 253-279.	L. Mandić, J. Ananijev, C. Morrisson, <i>Un trésor d'hyperperes du XIIIe siècle trouvé à Čanakli près de Strumica (Macédoine orientale)</i> , Revue numismatique, Vle série-tome XXXVI année 1994, Paris 1994, 155-169.
Goldstein 1995	I. Goldstein, <i>Hrvatski rani srednji vijek</i> , Historiae, knjiga 1, Zagreb 1995.	Šišić 1925
Grierson 1973	P. Grierson, <i>Catalogue of The Imperial Byzantine Coins in The Dumbarton Oaks Collection</i> , Vol III, part 2, Washington 1973.	F. Šišić, <i>Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara</i> , Zagreb 1925.
Jakšić 1982	N. Jakšić, <i>Solidus romanatus na istočnoj Jadranskoj obali</i> , Starohrvatska prosvjeta, III ser., sv. 12, Split 1982, 173-184.	Wroth 1908
La Redazione (F. Bulić) 1895	La Redazione (F. Bulić) 1895	W. Wroth, <i>Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum</i> , Vol. II, London 1908.
Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato, Bulletino di archeologia e storia dalmata, vol. XVIII, Split 1895, 78.	Ostrogorski 1969	Miletić 1980
A. Laušić, <i>Pripadnost i uloga srednjovjekovnih Poljica u vrijeme narodnih vladara</i> , Radovi zavoda za hrvatsku povijest, vol. 22, Zagreb 1989, 23-48.	G. Ostrogorski, <i>Istorija Vizantije</i> , Beograd 1969.	N. Miletić, <i>Reflets de l'influence byzantine dans les trouvailles paléoslaves en Bosnie-Herzégovine</i> , Rapports du IIIe Congrès International d'Archéologie Slave, Tome II, Bratislava 1980, 287-306.
		Mirnik 1981
		I. Mirnik, <i>O skupnom nalazu bizantskog novca 10.-11. stoljeća iz Mataka kod Nina</i> , Numizmatičke vijesti, XXIV, br. 35, Zagreb 1981, 29-35.
		Morrisson 1970
		C. Morrisson, <i>Catalogue des monnaies byzantines de la Bibliothèque nationale</i> , Vol. II, Paris 1970.
		Ostrogorski 1969
		G. Ostrogorski, <i>Istorija Vizantije</i> , Beograd 1969.
		Rački 1877
		F. Rački, <i>Documenta historiae Chroatiae periodum antiquam illustrantia</i> , Zagreb 1877.

Summary

The Coinage of Romanos III Argyros in the Archaeological Museum in Split

Key words: histamenoi, Romanos III Argyros, hoard from Klobuk, dots on loros, graffiti

A large number of histamenoi (59 coins) of Romanos III Argyros in the Numismatic cabinet of the Archaeological Museum in Split has inspired the author to examine and publish them for the first time.

The introductory part gives the survey of numerous gold coinage of the Byzantine emperors from the destruction of Salona, i.e. from Heraclius' rule to and including the short rule of Romanos III Argyros (1028 – 1034).

Comparing the large quantity of Romanos' histamenoi in the AMS with other collections in the world such as Dumbarton Oaks, Bibliothèque nationale Paris, British Museum, the author implies the collection of the AMS Cabinet to be the largest one concerning the examples of the aforementioned emperor.

The information in the AMS about the sites is truly modest; there is actually only one hoard of 23 coins from Klobuk near Ljubuški. Individual finds come from Zagvozd, Čaporce, Dugopolje and vicinity of Narona, while for the majority the site is unknown (32). More coins belonging to this emperor were found in the inland Dalmatian area (Ogorje Gornje, Jabuka, Osoj), as well as other places, but they were not purchased by the AMS (note 14).

Examining the coins, the author draws attention to the number of dots on loros and gives the survey of the ones that have 8 dots, 6, 5, 4 or even 3 dots, which is according to the available literature the only example known so far.

As far as size and weight are concerned, it can be stated that the largest number of the coins in Split collection have diameter between 23,5 and 25 mm, while their weight ranges from 4,31 to 4,40 gr, which corresponds well to the coins kept in other museums.

As far as dies used for minting of these coins are concerned, the author has labeled them with letters (A-Z, A/A – O/O), and it can be presumed that 39 different dies were used.

The author has, according to the possibilities, tried to show as accurately as possible, different forms of the letters A, M and w. Also, he has brought to attention the artistic representation of the throne as well as its vertical surfaces with different number of dots, which gave basis for determining the number of used dies.

Particular characteristic of hisamenoi of Romanos III Argyros is that there is a large number that have graffiti on them. They can be seen on 44 histamenoi, 25 of them have graffiti on both sides, 10 only on obverse and 9 on reverse. 15 examples have no graffiti.

Large number of graffiti on these histamenoi raise a lot of questions: are they perhaps simultaneous to the emission, thus denoting the workshop or perhaps the quality of gold used for minting; or were they marked later by certain merchants in order to systematize their funds or denote the quality of coins (quantity of copper or silver in them)? For the time being, these questions cannot be answered definitely or precisely.

The coinage of Romanos III Argyros has exclusively appeared along the coast of the Eastern Adriatic coast or in its hinterland or the part of Herzegovina west of the southern Neretva, starting with Baška on Krk to the unknown site in southern Dalmatia, probably near Dubrovnik. The coinage appears in 28 sites, whether as an individual find or in a larger group as a hoard. (See the map). According to the available data, the final sum of the found (but not preserved) histamenoi in Croatia and Herzegovina would be 463 coins, but in Croatian museums only 81 example is kept (note 32).

Histamenon of Romanos III Argyros (1028 – 1034), in the mediaeval documents known as *romanatus*, was highly valued at that time all over the world as well as within the Croatian state (notes 33-36). However, during the 11th century social and economic circumstances in Croatia greatly improved, which may be one of the reasons why such a large quantity of gold coins from that period could be preserved in different areas (notes 37 – 42). Therefore three groups of sites where coins of this emperor were found, can be formed according to their geographic location: a) around Zadar, b) between the rivers of Krka and Cetina and c) west of the southern Neretva which is the area where the largest number of Romanos' histamenoi were found.

Translation: Jasmina Babić